

KIRGIZİSTAN: DÜN, BUGÜN, YARIN

Abdullah GÜNDOĞDU

Özet: Yenisey Irmağı'nın eski seneleleri olan Kırgızlar, günümüze kadar adını korumuş en eski Türk kavimlerinden biridir. Kırgızların yaşadığı yer anlamına kullanılan Kırgızistan, güney doğusundan Çin, güney batısından Tacikistan, batısından Özbekistan ve kuzeyinden Kazakistan ile çevrelenir. 1991 yılında bağımsız olan Kırgızistan, kendisi kadar üne sahip olan kültürel değerleri *Manas Destanı* ve yazar Cengiz Aytmatov ile biliniyor. Bunun yanında son beş yıl içerisinde yapılan iki halk ayaklanması ile iktidarı değiştirme becerisi ile tanınıyor. Ayrıca Orta Asya'nın belki en fakir ama siyasi bakımdan en demokratik ülkesi olması ile dikkat çekiyor.

Anahtar kelimeler: Kırgız, Kırgızistan, Kalmuk, Rusya, Kara Kırgız, Ürkün, Bişkek, Issık Göl, Manas, devrim, parlamentarizm.

Kyrgyzstan: Yesterday, Today, Tomorrow

Abstract: The Kyrgyz, as a former people of Yenisei River, remained to this day is one of the oldest Turkish nations which preserved its name. Kyrgyzstan, that means the place of residence of the Kyrgyz, is bordered by Kazakhstan to the north, Uzbekistan to the west, Tajikistan to the southwest and People's Republic of China to the east. Kyrgyzstan, that gained independence in 1991, is the famous by cultural values like The Manas epic and writer Chingiz Aitmatov, as itself. In addition, Kyrgyzstan is well known for having the ability to change the government through the two popular uprisings in the last five years. Also Kyrgyzstan perhaps the poorest country in Central Asia, but is remarkable as being the most democratic country in this region, politically.

Key words: The Kyrgyz, Kyrgyzstan, Kalmuk, Russia, the Black Kyrgyz, Urkun, Biskek, Issık River, Manas, revolution, parliamentarism.

Kırgızların yaşadığı yer anlamına kullanılan Kırgızistan, güney doğusundan Çin, güney batısından Tacikistan, Batısından Özbekistan ve kuzeyinden Kazakistan ile çevrelenir. Kırgızistan, kendisi kadar üne sahip olan kültürel değerleri *Manas Destanı* ve Cengiz Aytmatov yanında Türk dünyasının belki en fakir ama siyasi bakımdan en demokratik ülkesi olması ile dikkat çekiyor. Ayrıca son beş yıl içerisinde yapılan iki halk ayaklanması ile iktidarı değiştirme becerisi ile tanınıyor. Hatta bazı Kırgız dostlarımız Arap Baharı olarak anılan halk isyanlarına kendilerinin ilham kaynağı olduklarına dair espri ile karışık görüş belirtmekten kendilerini alamıyorlar.

Yaklaşık 200 bin km kare ile Türkiye'nin dörtte bir kadar bir yüz ölçüme sahip olan Kırgızistan¹ bir dağlar ülkesi olarak da adlandırılabilir. Zira ülke

¹ Kesin rakam 199,951 km²

topraklarının %65 sadece Tanrı (Tiyen Şan) dağları ile kaplıdır. Ülkede yüksek ve karlı dağlar, derin vadiler, yüksek akış hızına sahip binlerce ırmak ve dağ gölleri bulunmaktadır. %6'sı ormanlardan ve %4,2'si buzullardan oluşan ülkenin %93'ü deniz seviyesinden 1500 metre yüksekliktedir. Tanrı ve Altay sıradağları ülkeyi birbirinden ayrı keskin vadilere bölmekte olup, başlıca vadiler güneyde *Fergana*, kuzeyde *Çuy*, batıda *Talas* ve doğuda *Narın*'dır. Ülkede mevcut irili ufaklı bin beş yüzü aşan ırmağı ülkenin en büyük zenginliğini oluşturur. Bunlardan kırk kadarı büyük akarsu konumundadır. Elektrik enerjisi üretimi için kullanılan *Narın*, *Tar*, *Kurşab*, *Talas*, *Alay*, *Çuy* ve *Kızılsu* başlıca akarsularıdır. Ancak Kırgızistan komşularıyla yaptığı anlaşmalar uyarınca bu su zenginliğinin ancak %25'ini kullanabilmektedir. Kırgızistan göl bakımından da zengin bir ülkedir. 3 bini bulan bu göllerin en büyüğü Tanrı dağları üzerinde bulunan Issık Göl dünyanın en büyük ikinci dağ (krater) gölüdür. Kırgızistan bu coğrafi özelliği dolayısıyla 31 Ağustos 1991 yılındaki bağımsızlıktan sonraki günlerde sıklıkla Kırgızistan'ın Orta Asya'nın İsviçre'si olacağı yönünde yapılan tanımlamalar, ülkede üst üste yaşanan siyasi ve ekonomik krizler nedeniyle artık pek dillendirilmemektedir.

Tarihleri: Kırgızlar, Yenisey Irmağı'nın eski sekeneleri olarak günümüze kadar adını korumuş en eski Türk kavimlerinden biridir. Kırgızların eski yurtları, Yenisey Irmağı'nın orta kısımlarındaki vadiden *Güney Sibiry'a*'ya bugünkü Abakan ve Minusinsk bölgelerine kadar uzanırdı. *Hun* çağından itibaren *Han* hanedanı yıllıklarına kaydedilen Kırgızlar ile ilgili en temel sorun eski Kırgızlarla ilgili gerek Çin kayıtlarında ve gerekse Gerdizî gibi Arap coğrafyacıların eserlerinde onlarla ilgili "kızıl saçlı, açık tenli, mavi gözlü" olarak yapılan tanımlamalar ile bugünkü Kırgızların uyuşmamasıdır. Kırgızlar bugün Türk toplulukları içerisinde Moğollara daha yakın görünüm kazanmışlardır. Elbette bu durum son bin yıldır Kırgızların Moğollar ile yakın ilişkisi ile izah edilebilir. Ayrıca bu durum Türklük olgusunun ırkî olmaktan çok lisanî olduğuna dair tarihin akışına uygun yorumları da haklı çıkarır niteliktedir (Barthold, 2010, ss. 184-189; Grousset, 1980, ss. 132-133; Roux, 2001, s. 206). Buna karşın Kırgızlar içerisinde yine de Yenisey Kırgızlarını hatırlatan simalar dikkati çeker.

Kırgız adı ile ilgili pek çok teori olmakla birlikte bugün en kabul göreni bunun Kırklar anlamına gelen "*kırk-ız*"dan türemiş olduğu yönündeki izahıdır. Üçler, yediler, kırklar gibi sayısal çokluk ifadelerinin Türk kozmolojisindeki yeri göz önüne alındığında bu yorumu ikna edici bulmak mümkün görünüyor. Zira Kırgızlar arasında, diğer Türk kavimlerinde olduğu gibi, Budizm, Hıristiyanlık, Maniheizm pek rağbet görmemiştir. Varlığını günümüze kadar sürdüren eski Türk halkları içerisinde eski Türk Tengriciliği'ne en bağlı kalan halk olarak Kırgızları gösterebiliriz. Kırgızlar, Türklerin Ötüken diye adlandırdıkları Moğolistan'daki merkezlerinin de son sahipleridir. Kırgızlar Göktürk

döneminde 710 tarihinde kağanları da öldürülerek sert bir şekilde itaat altına alınmış olmalarına rağmen Göktürk Devleti'nin yıkılışında rol oynamamışlardır. Ayrıca Kırgızlar, kültürel olarak Göktürk geleneklerine daha bağlı idiler². Bu dönemde VII–X. yüzyıllarda Kırgızca dikilen yazıtlarda Göktürk alfabesini kullanmışlardır (Barthold, 2010, ss. 189-212; Roux, 2001, ss. 207-208).

Kırgızları esasen Uygurlar döneminde etkinliklerini artırmış olarak görüyoruz. Bu dönemde 100 bin atlı çıkaracak güce sahiptiler. Başlangıçta Uygurların sert bir şekilde hâkimiyetleri altına aldıkları Kırgızlar, uzun süren bir mücadeleden sonra 840 yılında hem müstakil hâle gelmişler hem de Uygur kağanlığını yıkmışlardır. Kırgızlar, Uygurları mağlup ettikten sonra Moğolistan ve Orta Asya'da göçebe kavimler arasında en üstün duruma geldiler. Onların Uygurları yenmesinden sonra bir süre Moğolistan'da Kırgızlar hâkim olmuştur. Ancak Kırgızlar bu üstün durumlarını kalıcı hâle getirecek siyasi ve kültürel becerilerden mahrum bulunuyorlardı. Çin, Arap, Tibet çekişmesinin yarattığı dengede bir süre müstakil varlıklarını korusalar da X. yüzyılın başında 924 yılında Moğol kökenli Kıtaylar (Hitay) tarafından Moğolistan'dan uzaklaştırılarak Yenisey'e dönmek zorunda kaldılar (Barthold, 2006, s. 11).

Moğolistan'da ve Çin'in kuzeyinde hâkimiyeti ele alan Kıtaylar, Cengiz'in ortaya çıkmasına kadar bunu ellerinde tutmuşlardır. Çin'in karşılığı olarak Orta Asya Türk halklarının dillerinde ve onlardan da Rusların dilinde Kıtay (Hitay) olarak anılması bu hâkimiyet ile alakalıdır. Kırgızların Moğolistan'daki hâkimiyeti Kıtaylara devretmeleri 12 asırdan fazla bir süre Türk kavimleri ile Moğol kavimleri arasında süregelen münavebeli hâkimiyet sürecinin de sonu olacaktır. Bu dönemden sonra artık Türk kavimleri Moğolistan'da bir daha hâkimiyet kuramayacaklardır. Türklerin Moğolistan'dan uzaklaştırılmalarının bir diğer sonucu da Türklerin İslâm kültürüne yaklaşmaları olmuştur.

Hududü'l-âlem, X. yüzyılda Kırgızları, Çin'in batısında, Tokuz Oğuzların ve Karlukların kuzeyinde ve Kimeklerin doğusunda yerleştirir ki bu tarif Kırgızların Yenisey'e döndükten sonraki sürece uygundur. Bu dönemde keçe çadırlarda (boz üy) yaşayıp, avcılıkla meşgul oldukları, koyun, sığır ve at yetiştirdikleri anlatılır. Onların ürettiği misk bütün İslâm dünyasında en çok aranan ticaret mallarından biri idi. Ayrıca boynuzdan yapılan ürünler de rağbet görüyordu. Yine bu dönemde Kırgızların kıyafetleri Kimeklerinki ile aynı, dilleri ise Karlukların diline yakın diye tarif edilir. Kırgızistan'da İslâmiyet

² Göktürk arkeolojisi konusunda çalışmaları ile dikkat çeken Kırgız arkeolog dostumuz Profesör Kubat Tabaldiyev'in tespitleri de bu doğrultudadır. O, Kırgız geleneklerinin büyük oranda Göktürk geleneklerinin devamı olduğu kanaatindedir (Tabaldiev, 2011, ss. 100-104).

Karahanlılar zamanında yerleşmiş olsa da Kırgızların İslâm'la tanışması bir hayli geç olmuştur (Barthold, 2010, ss. 199-212; Golden, 2002, ss. 149-150).

Kırgızların Türk toplulukları içerisinde Cengiz İmparatorluğu'nun erken gönüllü üyeleri olmaları onların Moğollarla olan yakın ilişkisinin temel nedeni olmuştur. Buna karşın Kırgızlar Kazaklara nispetle Cengiz anelerine daha az bağlı kalmışlardır. Kırgızların yaşadıkları yerler Cengiz oğlanları arasında sürekli el değiştirmesi nedeniyle Kırgızlar, Cengiz sonrasında siyasi bir bütünlüğe ve istikrarlı bir yapıya hiç sahip olamadılar. Hatta Cengiz oğlanları arasındaki kampaşmadan Kırgızlar da nasibini almıştır. Çağatay Hanlığı zamanında ve Çağatay hanlığının ihyacısı olarak ortaya çıkan Timur ve sonrasında ülkenin doğu kısımlarında bir boy birliği olarak varlıklarından söz ettirmişlerdir. Bu boylar, zaman zaman Doğu Türkistan'a kayarak hanlığın otoritesine karşı uzun süre direniş gösterdiler. Bu direnişleri aynı zamanda İslâmi geleneklere de bir direniş olarak yürüyordu. 16. yüzyılda Kırgız göçebeler, Şibani hanlarına karşı kendilerine daha yakın gördükleri Kazak Hanlığı yönetimine girdiler. 17. yüzyıl ortalarında Kırgızlar kendilerini, kuzeyde Sibirya'dan güneye sarmaya başlayan Çarlık Rusya'sı ile batıya doğru yayılan Kalmukların Cungar (Oyrat) Hanlığı arasında sıkışmış bir vaziyette buldular. Kırgızların ana ağırlığı 17. yüzyılda bugünkü yurtları olan Tanrı dağlarının orta ve güney bölgelerinde tutunabildilerse de Cungar baskısı karşısında bir kısmı yerlerini terk ederek daha önceden bildikleri Doğu Türkistan'a göçmüşler, bir kısmı ise Fergana Vadisi'ne doğru akmışlardır. Bu sahadaki Kırgızlar siyasi, sosyal ve kültürel gelişmelere açık bir vaziyette idiler. Bu bölge 17. yüzyıl sonlarında Cengiz anelerine üstün gelen İslâmi geleneklerin kök saldığı bir bölge konumundaydı ve bu tarihlerde Doğu Türkistanlı Hocaların denetimi altındaydı. Bu Kırgızlar, 18. yüzyılda Hokand Hanlığı'nın en önemli bileşenlerinden biri oldular. Nitekim Hokand hanları 18. yüzyılın sonlarına doğru Kırgız göçerlerin çoğunluğu üzerinde denetim kurmayı başarmıştır. Ancak, bu denetime sonradan katılan kuzeydeki gönülsüzler, göçebe geleneklere sıkı sıkıya bağlı kaldılar (Golden, 2002, ss. 338-340). Bugün de Kırgızlar arasında siyasi ve kültürel olarak kendini gösteren güney Kuzey ayrışmasının temelinde bu vardır.

1759 tarihinde Mançuların Cungar Devleti'ni yıkmasından sonra yerinden edilmiş olan Kırgız ve Kazakların bir kısmı Cedisu bölgesine geri döndüler. Bu bölgedekiler dışında bir kısım Kırgız, Çin hâkimiyetine girmek zorunda kaldı. Bu Kırgızların yakın zamana kadar başlarında Kazakların aksine Cengiz soyundan olmayan *Manap* adı verilen aristokratik beyler bulunuyordu. Togan'ın tespitlerine göre Kırgızlar, 1757 yılından sonra Çin tabiiyetini kabul ettiler. O zaman reisleri "Çin valisinin naibi" manasıyla yazılarda "nib-i menab" tesmiye ediliyordu. Bundan dolayı Kırgız beyleri, eski "kaşka" adı yerine "manap"

adıyla adlandırılmışlardır. Bugün ise *manap* kelimesi umumiyetle Kırgız aristokrasisi anlamında kullanılmaktadır (Togan, 1981, s. 71).

Rus İşgali ve Kırgız Milli Uyanışı: 19 yüzyılın sonlarına doğru Ruslar Kırgız topraklarını işgale başlamışlardı. 1876 yılında Hokand Hanlığı'nın ele geçirilmesinden sonra Kırgızların neredeyse tamamı üzerinde Rus hâkimiyeti başlayacaktır. Ruslar uzun yıllar Kazaklarla Kırgızları bir görmüş, Kırgızları ayırt etmek için *Kara Kırgız* tabiri kullanılmıştır. Rus sömürgeciliğinin Türkistan genelinde yarattığı en temel sorun 1914 yılına kadar sayıları iki milyonu aşan çoğunluğu Rus göçmenlerin yerleştirilmesi olmuştur. Çoğu köylü olan bu nüfus, hayvancılıkla geçinen göçebelerin topraklarını ellerinden almış, sürülerinin otlaksız kalmasına yol açmıştır.

Kırgız milli uyanış hareketi uzun süre Kazak uyanışı ile birlikte yürümüştür. Kazak ve Kırgızlarda ilk siyasi hareket de 1905'te Mustafa Çokay'ın başlattığı eski bir Kazak efsanesinden alınma Alaş hareketi idi. Çoğu aşiret aristokrasisine dayanan bir grup yazar ve politikacı 1917 ihtilalına kadar Kazak-Kırgız aydınlarının siyasal yönetimine hâkim oldular. Alaş hareketini yaratan Rus okullarında eğitilen bu aydınlar, Çağdaşlaşmacıydılar. Rus sömürgeciliğine karşı olmalarıyla birlikte Kadet Partisi gibi azınlıklara eşit haklar vadeden ve kendi kişiliklerine saygı gösteren Rusya içindeki çeşitli politik hareketlere de derhal yakınlık gösteriyorlardı. Türk birliği idealine yürekten inanıyorlardı. 1912 yılında bu hareket, siyasi bir parti halini alacaktır. Alaş Partisi'nde Mustafa Çokay'dan başka Çokan Velihan ve Abay Kunanbay'ın yolunda yetişen Ali Han Bükeyhan ve Ahmet Baytursun başı çekiyorlardı. Parti içinde Kadim Türk-bozkır gelenekleri, Cengiz soyundan geldiği için Töre kabul edilen Ali Han Bükeyhan'ın şahsında temsil edilirken, Kırgız kanadının başında bulunan Abdülgaffar ve Amangeldi İmanov kardeşler yerel İslâmi bağları temsil ediyorlardı. Bu kanadın merkezi *Hokant* şehri idi. Olaş-Orda, 2- 8 Nisan 1917 tarihinde Orenburg'da Alihan Bükeyhan başkanlığında üç yüze yakın temsilcinin katılımıyla muhtariyeti savunan *I. Kırgız-Kazakların Müslüman Birliği Kurultayı*'nı gerçekleştirdi (Oraltay, 1973, s. 36).

1914'te Cihan harbi yılları Rusya'nın Türk uyrukları üzerinde sömürge siyasetinde hız kesmediği bir dönem oldu. Çarlık, Türkistan'ın geniş topraklarına el koyarak kalabalık göçmenleri buralara yerleştirmeye devam etti. Savaşın maliyeti ağırlaştıkça Rus memurların bölge üzerindeki keyfi uygulamaları yüzyılların uykusundaki Türk halkları üzerinde uyarıcı bir etki yapacaktır. Bu uyanışın yaygın bir milli isyana dönüşmesinde en başta gelen etken Kazak ve Kırgız Türklerinin sefaletlerine sebep olan, gasp edilen toprakların Rus göçmenlerine verilmesi, yüksek vergiler, bilhassa, Birinci Dünya Harbi devamınca sayısız hayvan ve mal müsadereleri yanında cephede artan kayıpları telafi için Türkistan Türklerinden asker alma teşebbüsleridir (Bendrikov, 1960, ss. 64-67).

Bu teşebbüsler Türkistan'ın genelinde büyük bir ayaklanmaya sebep oldu. Rus hükümeti ayaklanmalar neticesinde Türkistan Genel Valiliğinden toplamayı planladığı iki yüz elli bin kişi yerine ancak yarısını toplayabilmişti. Türkistan Genel Valisi Kuropatkin, 16 Ağustos 1916'da sevk ettiği 145 tabur, 33 kozak süvari bölüğü, 42 top, 69 makineli tüfekten mürekkep kitalarına isyancıları öldürmelerini, mallarını ve mülklerini müsadere etmelerini emretmişti. Sonunda ihtilala katılanlarla katılmayanlar ayırt edilmeden katledilmişlerdi. Yalnız Kazak Türklerinin kaybı yüz binlerce kişiyi bulmuştu. İsyanın yaygın olduğu Yedisu Eyaletinde öldürülenler yerli Türklerin %30'unu teşkil ediyordu. Kazak ve Kırgız Türklerinden yaklaşık 300 bin kişi Rus cezalandırma katliamından kurtulmak için Çin sınırını geçerek Doğu Türkistan'a iltica etmişlerdir. Bu gün Çin'in Uygur Özerk bölgesinde yaşayan Kazakların ve Kırgızların çoğu bu dönemde iltica edenlerdir. Onların birçoğu iltica hareketi esnasında ölmüştü (Togan, 1981, ss. 332-333). Bu trajik son, Kırgız milli hayatında Ürkün olarak anılır. Ürkün, biraz gecikmeyle de olsa bağımsızlıktan sonra Kırgızların bilincinde yer etmeye başlamıştır. Yaşanılan milli facia, kitaplara, televizyon programlarına ve anma toplantılarına konu olmaktadır.

Sovyet Dönemi: Bolşevik Devrimi yıllarında Kırgız milli hareketi, Türkistan Türklerinin birliği fikrinin bir parçası olarak bir yandan Alaş Orda ile bir yandan da 1917 Aralık ayında Mustafa Çokay'ın ön ayak olduğu Hokand Muhtariyeti'nin koalisyon ortaklarından biri durumundaydı. İki muhtariyet de 1918 başında Bolşevikler tarafından ezilmiştir.

Hokand'ın Kızıl Ordu askerleri tarafından işgali, Fergana vadisinde yeni bir milli hareketin başlamasına neden oldu. Bu milli direniş hareketi tarihe "*Basmacı Hareketi*" olarak geçmiştir. Tarihçiler bu dönemi ikiye ayırırlar. Birinci dönem 1918 yılından 1923 yılına kadar. İkinci dönem ise 1926- 1935 yılları arasındadır (Çorotegin ve Moldokasimov, 2000, s. 108).

Uzun iç savaştan sonra 30 Aralık 1922'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ilan edildikten sonra 31 Ocak 1924 tarihinde düzenlenen İkinci SSCB Kurultayı'nda ilk Anayasa da kabul edilmiştir. Bu süreçte Sovyetleri oluşturan yeni Cumhuriyetlerin nüfus ve sınırları da belirlenmişti. Bu dönemde Kırgızların nüfusu bir milyonu aşmış bulunuyordu. Bunun 860 bin kişilik Kırgız nüfusu Türkistan Otonom Sovyet Cumhuriyeti'nin içinde yer alıyordu. Geriye kalan 210 bin Kırgız nüfusu ise Pamir, Buhara ve Doğu Türkistan sınırları içinde yaşıyorlardı (Bolşaya Sovetskaya Ensiklopediya, 1953, ss. 75-83).

Türkistan'da örgütlenmiş bulunan komünist partileri Rus komünist partisine müracaat ederek her biri ayrı cumhuriyetler kurmak istediklerini bildirdiler. Bütünlerin parçalanmasını her zaman kendi çıkarına gören Rus Komünist Partisi 12 Haziran 1924'de durumu görüşerek, Türkistan'daki komünist partilerin isteklerini kabul ettiğini bildirdi. Bu karara itiraz etmek isteyenler

oldu ise de kendilerini dinleyecek merci bulamadılar. Neticede toplanan merkezi toprak komitesi Eylül 1924'te çalışmalarını tamamladı ve bölge şöyle şekillendi: *Özbek Sosyalist Cumhuriyeti, Türkmen Sosyalist Cumhuriyeti, Tacik Muhtar bölgesi* (Ekim 1924'ten 1929'a kadar 1929'da Özbekistan'a bağlı muhtar cumhuriyet), *Kara Kırgız Muhtar Bölgesi, Kazak Sosyalist Cumhuriyeti, Karakalpak Muhtar Bölgesi* (Kazakistan'a bağlı) (Djamgerçinov, 1981, ss. 10-15).

Toprak komitesinin bu çalışmaları, 1924'te tamamlanarak Rus Komünist Partisi tarafından onaylandıktan sonra Ekim Rusya Federasyonu bünyesinde Kırgız Muhtar Bölgesinin kuruluşu gerçekleşmiş oldu. Pişpek, Karakol, Narın, Oş, Andican vilayetleri ile Namangan bölgesinden on ilçe, Hokand bölgesinden iki ilçe, Sır Derya ve Oluya Ata bölgelerinden on dört ilçenin katılımı ile yeni Muhtar Kara Kırgız Bölgesi kuruluyordu. Kara Kırgız Muhtar Bölgesinin yüzölçümü 200 bin kilometre kareye yakın olup altı şehir ve 321 köyden oluşuyordu. Kırgız Muhtar Bölgesi'nin 828 bin olan yaklaşık nüfusunun %63,5'i Kırgızlardan, %16,8'i Ruslardan, %15,4'ü Özbeklerden ve %4,3'ü de diğer etnik gruplardan oluşmuştu. Muhtariyetin başkenti önce Taşkent olmuş 1924 sonunda Frunze'ye (Bişkek) taşınmıştır. 15 Ocak 1925 tarihinde ise resmi olarak Kara Kırgız Muhtar Bölgesinin kurulduğu ilan edilmiştir (Bolşaya Sovetskaya Ensiklopediya, 1953, ss. 75-83).

Kara Kırgız Muhtar Vilayetinin Bölgesel Meclisi 27- 30 Mart 1925 tarihlerinde yaptığı Anayasa Kurultayında ülkenin resmi adından Kara kelimesinin çıkartılması ve ülkeye Cumhuriyet statüsü verilmesi önerilmiştir. 25 Mayıs 1925 de *Kara* kelimesi ülkenin resmi adından çıkarılmışsa da Cumhuriyet Statüsü tanınmamıştır. Kırgız aydınları ise Cumhuriyet ısrarlarını sürdürmüşler ve bunda başarılı olmuşlardır. 1 Şubat 1926 tarihinde Kırgızistan Rusya Federasyonu içinde Kırgızistan Muhtar Cumhuriyeti adı ile yer almıştır. 29 Nisan 1929 tarihinde yeni Anayasa, Kırgız Bayrağı ve Devletin Arması kabul edilmiş, başkent Frunze şehri olmuştur (İstoriya Kirgizskoy, 1986, ss. 318-329).

Kırgızistan'ın muhtar bir cumhuriyet konumuna gelmesinden sonra diğer cumhuriyetlerle olan gelişmişlik farkının giderilmesi için yoğun bir reform faaliyeti başlamıştır. Kırgızistan'da baskılar ve kanlı savaşlar dönemi bittikten sonra ekonomi ve endüstri yönünden kalkındırmak gayesiyle binlerce halk yerinden-yurdundan edilmiştir. 1928'de sanayinin yeterince geliştiği, ancak ziraat işletmesinin gerilerde kaldığı gerekçesiyle, Sovyetler genelinde köylerde bulunan 25 milyon küçük ziraat işletmelerinin Kolhozlara (*Kollektivnaya Hozyaystvo*) yani büyük tarım kooperatiflerine dönüştürülmesi kararı verilmiştir (Fadeyev, Çerminski, Golikov, 1996, ss. 182-183). Stalin devrinde kurulan toplama kampları ve kolhozlaştırma programlarına başlangıçta halk büyük bir tepki göstermiştir. Çünkü tek geçim kaynakları olan hayvanlarını kolhoza vermek istemiyorlardı. Buna tepki olarak kendi hayvanlarını kesmeye

başladılar. Bunun sonucunda 1930 yılında Kırgızistan'da büyük baş hayvanlar %24,4, atlar %18,5 ve koyun ile keçiler %15,5 oranında azalmıştır. 1931 yılından itibaren konar-göçer halinde hayvancılıkla uğraşan Kırgız ailelerini yerleşik hayata geçirme siyaseti başlamıştır. Aynı yıl 10 bin, 1932'de 30 bin, 1933'de 22 bin, 1934'de ise 23 bin Kırgız konar-göçer ailesi yerleşik düzene geçirilmiştir (İstoriya Kirgizskoy, 1986, ss. 426-429).

Kırgızların yerleşik düzene geçirilmesi, binlerce yıl süren bir yaşam biçiminin değişmesi anlamına geliyordu. Batıdaki Türklerin uzun yüzyıllara yayılan bir sürede gerçekleştirdikleri bu dönüşüm Kırgızlar ve diğer göçebe Türk halkları için kısa sürede yaşanması sancılı ve trajik bir şekilde yaşanmış olsa da Kırgızların Kırgızistan hayatının her safhasında olmalarına katkı sağlayacak olumlu bir gelişmeydi.

II. Dünya Savaşı boyunca diğer Türk toplulukları gibi Kırgızlar, Sovyetlerin savunulmasında büyük fedakârlıklar göstermişler, ağır kayıplar vermişlerdir. Savaş boyunca askere alınan üç yüz elli bini aşan Kırgızistanlının pek azı geri dönmüştür (İstoriya Kirgizskoy, 1990, s. 140).

Sovyet dönemi Kırgızlar için eğitim, öğretim, kültür ve sosyal bakımdan hızlı bir değişim dönemi olmuştur. İktisadi ve sosyal yapıda, sanayileşme, tarım ve şehircilik alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Okuma yazma sorunu büyük oranda çözülmüş, Kırgız diyalektine uyarlanmış edebi bir dil ortaya konulmuştur. 1926 yılında Bakü Türkoloji Kurultayı'nda bütün Türk dünyasında Latin alfabesinin kabulü yönündeki kararlar uyarınca Kırgızistan'da da 7 Mart 1927'de Arap harfleri yerine Latin harfleri kabul edilmiştir. 1928 yılından itibaren kullanılmaya başlanmış ancak İkinci Dünya Savaşı öncesinde diğer Türk toplulukları gibi Kiril alfabesinden uyarlanmış, günümüzde de kullanılan alfabe kullanıma sokulmuştur. Bu dönemde Kırgız edebiyatı, tiyatrosu, sineması, balesi, müziği, güzel sanatları hatırı sayılır bir birikim oluşturmuştur.

Bağımsız Kırgızistan: Sovyetler Birliği'nin çöküş sürecinin yaşandığı Gorbaçov döneminde Kırgız demokratik milli hareketi daha çok edebiyat ve bilim çevrelerinde kendini hissettirmekteydi. Bunlar parlamentodan da büyük destek görmüşlerdir. Bu dönemde Kırgız Bilimler Akademisi başkanı olan Askar Akayev, 1990 Ekiminde başkan seçilerek daha sonra Kırgız siyasi hayatında rol alacak yenilikçi genç bir hükümet oluşturdu. 1991 yılının 31 Ağustos'unda bağımsızlığın ilanına kadar geçen sürede ülkenin adı Kırgızistan Cumhuriyeti, başkenti olan Frunze'nin adı da Bişkek olarak değiştirilmiştir. Aynı yılın Ekim ayında yapılan seçimlerde Akayev, %95'lik ezici bir çoğunlukla bağımsız cumhuriyetin ilk başkanı olarak seçildi. Kırgızistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülke Türkiye olmuş, Akayev de 23 Aralık 1991 yılında ilk resmi ziyaretini Türkiye'ye yaparak bir dizi işbirliği

antlaşması imzalamıştır. Aynı yıl, diğer dört Orta Asya Cumhuriyeti ile birlikte Rusya Federasyonu ekseninde kurulan Bağımsız Devletler Topluluğuna katılan Kırgızistan, Akayev'in iktidarının ilk yıllarında uluslararası toplum tarafından kabul görmüş Birleşmiş Milletler, AGİT, İKÖ gibi pek çok kuruluşun üyesi olmuştur.

Bağımsızlık sonrası ülke ekonomisi dağılmanın etkisi ile büyük bir çöküş yaşamıştır. 1991-1995 yılları arası GSYİH Sovyet döneminin yarısına düşmüştür. Bütün ekonomik verilerde bozulma yaşanmış, yüksek enflasyon, artan işsizlik, reel gelirdeki kayıplar ülke genelinde yoksulluğun artmasına yol açmıştır. 1993 yılında milli para tedavüle girmiş, varlıklar özelleştirilmiş, serbest bir ticaret rejimi kabul edilmiş, tarım sektöründe köklü reformlar yapılmıştır. Ülke ekonomisinde 1996 yılından sonra iyileşme başlamıştır.

Devrimler Süreci: Kırgızistan, yukarıda da vurguladığımız gibi yirmi yıllık henüz dolacak olan bağımsızlık sonrası sürecin son beş yılına iki devrim sığdırarak sadece bölgesinde değil tüm dünyada ilgileri üzerine çekmeyi başarmıştır. Dışarıdan bakınca Amerika Birleşik Devletleri ile Rusya Federasyonu arasında bir bilek güreşini andıran bu devrimler kendine özgü iç şartlara bağlı gelişmiştir. Her iki devrim sürecini de bizzat yaşamış olan üç değerli gözlemcinin Kırgızistan'da yaşanan devrimlerle ilgili analizleri önemlidir.³ Buna ilave olarak 2010 yılı sonbaharında geldiğimiz Kırgızistan'da kendi gözlemlerimizi de kattığımızda yapacağımız değerlendirmeye göre her iki devrimin oluşmasında da ülkenin iç şartları belirleyici ana etkenler olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya başta olmak üzere dış faktörlerin bu sürece etkisi, başka benzer olaylarda olduğu gibi, gelişmeleri kendi çıkarlarına göre yönlendirmeye çalışmaktan ibaret kalmıştır.

Lale Devrimi: İlk devrim, renkli devrimler dizisinden Mavi Devrim olarak adlandırılmıştır. Kırgızistan'ın bağımsızlığının mimarı olan bir ismin ve iktidarının bu şekilde iktidardan düşmesi hem onun için hem de Kırgızistan tarihi için üzücü bir durumdur. Akayev, 15 yıllık iktidarı boyunca bağımsızlıkla doğan umutları hayal kırıklığına dönüştürmüştür. Ülkeyi giderek onun bir aile şirketine dönüştürmesi tepkileri artırmıştır. Sovyet sonrası ülke ekonomisinde beklenen iyileşmenin gerçekleşmemesi, yine küresel ekonomik krizlerin yarattığı öfke ile birleşince Akayev yönetimine karşı ciddi bir muhalefet ortaya çıkmıştır. Adil olmayan seçimler, muhalefete karşı sertleşen yaklaşımlar onun iktidarına karşı öfkeyi günden güne büyütülmüştür. İktidar yanlısı olan geniş bir kesimin de Akayev ailesi ve çok yakınındaki kişileri kapsayan iç çekirdek kadro

³ Konuralp Ercilasun, "Devrimin İçinden", yayınlanmamış 15 sayfalık metin; İsmail Türkoğlu, "Kırgızistan'daki Halk Ayaklanması", Türk Yurdu, Cilt: 30, Sayı: 273, Mayıs 2010, ss. 25-29; M. Yaşar Güzel, "Kırgızistan: Devrimin Sebepleri ve Muhtemel Sonuçlar", <http://www.turksam.org>.

tarafından dışlanması, ülke kaynaklarının yalnız bu çekirdek kadro tarafından kullanılması, biriken öfkeyi isyana çevirmiş, Akayev hiç ummadığı bir ayaklanma ile karşılaşmıştır. Akayev iktidarının sonunu getiren ayaklanma ülkenin güney bölgesinde Oş şehrinde başlamıştır. 24 Mart 2005 tarihinde ise Başkent Bişkek'te yaklaşık 10 bin civarındaki gösterici Başkanlık Sarayı'nı ele geçirmiş, gelişmeler üzerine Cumhurbaşkanı Akayev ülkeyi terk etmiş, devlet başkanlığı ve başbakanlığa muhalefet lideri *Kurmanbek Bakiyev* getirilerek geçici hükümet kurulmuştur. Bu günlerde Kırgızistan'da bulunan bir dostumuzun değerlendirmesi şu şekildedir:

Devrim, hiç şüphe yok ki, ABD desteğinde hazırlandı ve halktaki fakirlik, gelir dağılımının bozukluğu ile mutsuzluk bunda önemli rol oynadı. Akayev'in birlikte çalışıp sonra uzaklaştırdığı kişilerin hepsi birer muhalif halk lideri olarak sivrildiler. Tek bir karizmatik liderin halkı peşinden sürüklememesi bu devrimi Gürcistan ve Ukrayna tecrübelerinden ayıran farklı bir örnek oluşturdu. Silâhlı kuvvetler, devlet televizyonu ve kim bilir daha hangi devlet birimleri daha devrimden önce devrimcilerin tarafına geçtiler. Dolayısıyla, iktidarı koruyabilecek resmî organ kalmadı. Devrim bir takım heyecan ve ileri atılımlarla plânlanandan erken ve daha üst düzeyde gerçekleşti. O kadar ki, güney bölgelerinden yola çıkan kalabalık grupların sadece öncüleri Bişkek'e ulaşmışken Bişkek'te o ana kadar sessiz kalmış olan gruplarla birleşip devrimi gerçekleştirdiler. Esas kalabalık grup daha şehre ulaşmadan devrimin gerçekleşmesiyle geri döndü⁴.

10 Temmuz 2005 tarihinde gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçimi sonucunda ise ezici çoğunlukla Kurmanbek Bakiyev Cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturmuş, Cumhurbaşkanlığı adaylığından kendisi lehine çekilen Feliks Kulov'u ise Başbakan olarak atamıştır. 9 Kasım 2006 tarihinde yeni Anayasa Cumhurbaşkanı tarafından imzalanarak yürürlüğe girmiştir. Yeni anayasa ile tek adam rejimine dönüşmeye müsait olan başkanlık sistemi dizginlenmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede, Cumhurbaşkanı'nın yetkilerinin Parlamento lehine kısıtlanması olmak üzere, iktidar mekanizması bakımından önemli değişiklikler getiren yeni anayasada mevcut Parlamento ve Hükümetin 2010 yılına kadar görevde kalması öngörülmekteydi.

Mavi Devrim: Çok geçmeden Bakiyev, 2006 yılı sonunda çıkan hükümet krizini fırsat bilerek anayasanın başkanlığını kısıtlayan hükümlerini değiştirmiştir. 30 Aralık 2006'da kabul edilen ana yasa değişikliği ile Akayev rejimi aratmayacak keyfi bir tek adam rejimine yönelmiştir. İktidar sarhoşluğu ile kısa sürede ülkeyi bir aile şirketine çevirmiştir. Oğulları Maksim ve Marat yanında kardeşi albay emeklisi Canışbek yönetimi kadar ülkenin zenginliğinin de tasarruf etmeye koyulmuşlardı. Özellikle büyük oğlu Maksim, resmi bir

⁴ Konuralp Ercilasun, "Devrimin İçinden", yayınlanmamış 15 sayfalık metin.

görevi olmamasına rağmen Cumhurbaşkanlığı sarayında bulunan odasından ülkeyi perde arkasından yönetmesi kısa sürede Bakıyev rejiminden hoşnutsuzluğu büyümüştür. Muhalefetin sesini kısmaya yönelik seçim sisteminde yaşanan açık usulsüzlükler yanında özelleştirme furyalarında ülkenin zenginliklerinin yok pahasına kendi aile şirketine aktarılması Bakıyev yönetiminin meşruiyetini tartışılabilir hale getirmiştir. Siyasi istikrarın bir türlü sağlanamaması, 2006 yılında meclis üyelerine kadar uzanan siyasi cinayetler mevcut gerilimi daha da artırmıştır. 2009 ve 2010 kışının sert ve kurak geçmesi ardından dünyadaki ekonomik krize bağlı olarak ülkenin para birimi Som'un %40'a varan değer kaybı başta benzin, elektrik, gaz ve temel gıda fiyatlarında büyük artışlar fakirlik sınırı altında yaşamak zorunda kalan genel çoğunluğun öfkesini nefrete dönüştürmüştür (Türkoğlu, 2010, ss. 25-29).

Bu kez öfke dinamitinin fitili kuzeyde, Bakıyev'in başbakanlığı zamanından kötü hatıralar bıraktığı Talas şehrinde patlamıştır. Talas şehrinde ayaklanan halkın içişleri bakanını ve şehirdeki idari binaları ele geçirmesi üzerine diğer şehirler de ardı ardına muhalefetin eline geçmiştir. Muhalefet tarafından 7 Nisan'da Bişkek'te düzenlenen büyük mitingde güvenlik güçlerinin halka karşı ateş açması nedeniyle 85 kişi ölmüş, 500 kişi de yaralanmıştır. Bu trajik olaylar, fakirlik, işsizlik, rüşvet, yolsuzluk, adaletsizlik ve bozuk gelir dağılımı ile çürüyen Bakıyev rejiminin sonunu getirmiştir⁵. Ölümler ve yaralanmalardan başka şehirde yaşanan yağmurlar ve şehir dışındaki devlet ve özel arazilerin parsellenmesi Kırgızistan'da yaşanan isyanların en bildik ve en trajik yönünü oluşturuyordu. İsyanda hayatını kaybedenler Bişkek yakınında bulunan Atabeyit adındaki devlet mezarlığına defnedilmişlerdir. Stalin zamanında Kızıl Kırgın kurbanlarının gizlice gömüldükleri bu bölge giderek hem resmi tören alanına hem de sivil bir ziyaretgâha dönüşmektedir. Cengiz Aymatov yanında Kızıl Kırgın kurbanlarından olan babasının da mezarı burada bulunmaktadır.

Bakıyev'in kaçtığı güney bölgesinden destek bulma çabaları sonuç veremeyince ülkeyi terk ederek Belarusya'ya kaçmak zorunda kalmıştır. Aralarında Türkiye'nin de bulunduğu uluslar arası toplumun girişimleri ile Kırgızistan'da hayat normale dönmüştür. Kurulan geçici hükümetin başına Akayev ve Bakıyev dönemlerinde dışişleri bakanlığı yapmış olan Sosyal Demokrat Partisi milletvekili olan Felsefe profesörü Roza Otunbayeva getirilmiştir. Geçici hükümetin karşılaştığı en büyük sorun, ülkedeki siyasi kriz sürecinde ortaya çıkan otorite boşluğunda 10 Haziran 2010 tarihinde Oş Olayları olarak bilinen iki kardeş halk, Kırgızlarla Özbekler arasında yaşanan gerilimin çatışmaya dönüşmesi olmuştur. Kökleri Sovyetlerin dağılma dönemine kadar giden bu çatışmalarda yüzlerce ölü ve binlerce yaralı olmuş, evler yıkılıp yıkılmıştır.

⁵ M. Yaşar Güzel, "Kırgızistan: Devrimin Sebepleri ve Muhtemel Sonuçlar", <http://www.turksam.org>

Olaylarla ilgili değerlendirmeler etnik çatışma vurgusunu yapsa da gerçek nedeni ülkenin son yıllarına damgasını vuran siyasi krizleri üreten kötü yönetim, işsizlik, yolsuzluk, rüşvet, hukuksuzluk, fakirlik ve gelir dağılımındaki bozuklukta aramak gerekir.

27 Haziran 2010 tarihinde Kırgızistan'da yeni anayasaya ilişkin referandum yapılmıştır. Yeni anayasa oy verenlerin %90,57'si tarafından onaylanmıştır. Böylelikle Kırgızistan'da Parlamenter Cumhuriyet kurulmuştur. Geçici Hükümet Başkanı Roza Otunbaeva tekrar seçilmemek kaydıyla 31 Aralık 2011 tarihine kadar 'Geçiş Dönemi' Cumhurbaşkanı olarak onaylanmıştır. Parlamento seçimlerinin tarihi 10 Ekim 2011 olarak belirlenmiştir. Yeni kabul edilen Anayasaya göre Cogorku Keneş (meclis), 5 yıl süre ile seçilen 120 kişiden oluşmaktadır. Seçim sonuçlarına göre bir partiye en fazla 65 koltuk verilebilir. Seçim gününden önce 21 yaşına giren ve oy hakkına sahip olan her Kırgız vatandaşı Milletvekili olabilir. Hükümeti kurmak için gerekli asgari koltuk sayısı altmış birdir. Her siyasi ve sosyal kliğin bir parti ile örgütlendiği bu küçük ülkede 50'den fazla parti bulunmaktadır.

Oş olaylarından dört ay sonra 10 Ekim 2010'da Kırgızistan'da parlamento seçimleri uluslararası gözlemcilerin denetiminde gerçekleştirilmiştir. Ülkede siyasi istikrarın sağlanması açısından büyük önem taşıyan seçimlere kayıtlı seçmenlerin ancak %55,9'u katılmıştır. Seçimler sonucunda %5 olan ülke barajını geçebilen partilerden hiçbiri tek başına çoğunluğu sağlayamamıştır. En çok oyu alna Ata-Curt Partisi %8,89'luk oy oranı ile 29 milletvekili kazanmıştır. %8,04 oy oranı ile ikinci olan Sosyal Demokrat Partisi 26 milletvekilliği kazanırken, üçüncü olan Ar-Namıs Partisi %7,74 oy oranı ile 23 milletvekili kazanmıştır. Dördüncü sıradaki Respublika Partisi %7,24 oy oranı ile 23 milletvekili ve beşinci sıradaki Ata-Meken Partisi ise %5,6 oy oranı ile 19 milletvekili kazanmıştır. Bir süre yaşanan hükümet bunalımından sonra Aralık 2010'da ülkede politik istikrarı getireceği ve dolayısıyla ekonomiyi olumlu yansıması beklenen üç partili koalisyon kurulmuştur. Koalisyonu Ata Curt, Sosyal Demokrat ve Respublika Partileri oluşturmuşlardır.

Kırgızistan bu şekilde kolayca diktatörlüğe dönüşen başkanlık sisteminin acı tecrübelerinden sonra parlamenter demokrasi ile istikrarı yakalamaya çalışmaktadır. Kazakistan'daki başarılı sonuçlarına karşın başkanlık sistemi Kırgızistan'da ciddi sorunlarla karşılaştığını görüyoruz. Bunda ülke kaynaklarının yetersizliği, yöneticilerin başarısızlığı, Sovyet sonrası çöken sosyal ve iktisadi sistemin yerine gelir dağılımındaki ve bölgesel kalkınmışlıktaki farklılaşmayı derinleştiren acımasız bir serbest piyasa sisteminin egemen olması gösterilebilir. Siyasal düzenin feodal yapıdan beslenen klikleşme ve mafyalaşma sorunu karşısında adil bir yönetim kurmak yerine zenginliğin sadece yönetici seçkinlerin elinde kaldığı dikta yönetimine dönüşmesi kaçınılmaz olmuştur. Dünyadaki diğer gelir dağılımı bozuk

ülkelerden farklı olarak görece eşit bir toplumun çok kısa bir sürede eşitsiz ve dengesiz bir topluma dönüşmesi kitle hareketleri açısından öfkeli kalabalıkları harekete geçirmede daha uygun bir vasat sunmaktadır. Durumu hızla bozulan alt gelir gurubundaki hoşnutsuz kitlelerin sesini duymak yerine onların bin bir güçlkle sofralarına koyduklarına göz dikmiş bir düzende diktalaşma ve halk ayaklanmasından başka bir seçenek bulunmuyor. Şimdilik yaşanan ağır tecrübelerden sonra gücün mümkün olduğunca paylaşıldığı parlamenter sistem Kırgızistan'ın şartlarına uygun gibi görünüyor. Tabi bunlar Kırgızistan'ın iç şartları dikkate alındığında geçerli olabilecek bir durumdur. Dış faktörlerin siyasi ve ekonomik yapısı kırılğan ülkede çok kolay sonuç alma becerisi bu değerlendirmeleri geçersiz kılabilecektir.

Ülkede aydınlar da tek çıkış yolu olarak parlamenter sistem konusunda görüş birliğine varmış görünüyor. Dünyada istikrar, refah ve kalkınmayı sağlayan ülkelerin parlamenter rejimle yönetilen ülkeler olduğu, Türkiye'nin de adı geçirilerek, hemen herkes tarafından vurgulanıyor. Hatta bu konuda Kırgızistan ve Türkiye meclis başkanlarının himayelerinde, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi'nde "Parlamenter Demokrasi: Fırsatlar, Riskler ve Deneyim" adlı bir Sempozyum da düzenlenmiştir. Bizim de katılımcı olarak bulunduğumuz bu Sempozyum'da Cumhurbaşkanı Otunbayeva'nın açılış konuşması da benzer vurguları taşımaktaydı. Ancak Kırgızistan'da bütün bunların konuşulduğu günlerde Türkiye'de istikrar ve refah için benzer şekilde başkanlık sisteminin erdemlerinden bahsediliyor olması ilginç bir manzara oluşturmaktaydı.

30 Ekim 2011 tarihindeki cumhurbaşkanlığı seçiminde Kırgızistan, Parlamenter demokrasinin geleceği bakımından önemli bir sınavdan geçmiştir. Seçimlerinin gayri resmi sonuçlarına göre Sosyal Demokrat Partisinin lideri Kırgızistan Başbakanı Almaz Atambayev, 'yolsuzlukları azaltmak ve birlik-beraberlik içinde olmak' söylemleri ile oyların yüzde 62,7'sini alarak seçimi ilk turda kazanmıştır. Böylece ülke tarihinde ilk defa cumhurbaşkanı normal seçimlerle değişmiş oluyor. Bu durum, Kırgızistan parlamenter rejimi açısından önemli bir kazanım olması yanında, genel karakteristiği tek adam rejimi olan Orta Asya cumhuriyetleri için de kurumsallaşmış bir parlamenter demokrasi örnek teşkil edebilecektir. Zira şimdiden Kazakistan'da da bu yönde tartışmalar yapılmaktadır.

Sosyal ve İktisadi Görünüm: Kırgızistan'da etkili Sovyet uygulamalarına rağmen eski feodal toplum yapısının izlerini günümüzde de görmek mümkündür. Kırgızlar arasında çok sayıda uruk ve boy bölünmesi hala kendini hissettirmektedir. Günümüz Kırgızları Otuz Uul (oğul) ve İçkilik olmak üzere iki ana kola ayrılmaktadır. Otuz Uul, Ong (sağ) kanat ve Sol kanat olmak üzere alt bölümlere ayrılırlar.

Kırgızistan'la ilgili değerlendirmeler yapılırken ülkedeki sosyal ve iktisadi verilerin güvenilirliği ile ilgili bir ihtiyat payının her zaman göz önünde bulundurulması gerektiği gerçeğinin bilinmesi gerekir. Uzmanların belirttiğine göre bilinmesi gereken diğer önemli bir husus da ülkede kayıt dışı ekonominin çok yüksek seviyede olduğu, dış ticaret rakamlarının da doğruyu tam olarak yansıtmadığı gerçeğidir⁶.

Kırgızistan'ın en temel sorunlarından biri olarak bölgeler arası kalkınmışlık farkı gösterilebilir. Kırgızistan'ın görece fakir bölgelerinden bilhassa devrim süreçlerinde Başkent Bişkek'e gelmiş olan yüz binlerce göçmenin Bişkek çevresinde gecekondular kurarak yerleşmiş olmaları, yine bu sorunla bağlantılıdır. Bu durum suç oranlarındaki artış yanında bir sonraki devrimlerin de huzursuz tabanını oluşturması bakımından da Kırgız yetkililerin öncelikli sorunları arasında bulunuyor.

Kırgızistan'da ilk gelenlerin dikkatlerin çeken konuların başında caddelerdeki araçların çeşitliliği gelmektedir. Lüks araçlar diğer Sovyet sonrası cumhuriyetlerde de görüldüğü gibi gelir dağılımındaki dengesizliğin göstergelerinden biridir. Ülkede trafik akışı sağdan olmasına karşın araçların pek çoğunun sağdan direksiyonlara sahip olması bu konuda buraya özgü bir karmaşanın hüküm sürdüğünü gösterir. Ülke bu haliyle yabancı araç mezarlığı görünümündedir. Ülkenin dağlık yapısı diğer Sovyet mirasına sahip cumhuriyetlerden farklı olarak gelişmiş demir yollarından mahrum kalmasına yol açmıştır. Toplam demiryolları uzunluğu 372 km kadardır. Genelde ulaşım kara yollarında yapılmaktadır. Kara yollarının uzunluğu ise 34 bin km civarındadır.

Kırgızistan nüfusu son verilere göre yaklaşık 5,5 milyon olarak tahmin edilmektedir. Bu nüfusun %70'e yakını Kırgızlar oluşturmaktadır. Özbekler %14,5 oranı ile ülkede ikinci kalabalık gurubu oluştururken, Ruslar %8,5 oranı ile üçüncü gurubu oluşturmaktadırlar. Ülkede Uygur, Ahıska, Kırım ve Kazan Türklerinden başka Dungan ve Koreli gibi farklı etnik gurupların da belli oranda varlığı hissedilmektedir. Ülkedeki doğurganlık oranının yüksek olduğunu çıplak gözle bakıldığında bile hemen fark etmek mümkün. Sokaklardaki hamile ve çocuklu kadın sayısındaki dikkat çekici fazlalıktan bunu anlıyoruz. Evlilik yaşının bir hayli düşük olmasına bağlı olarak 20'li yaş gurubundaki annelerin iki, üç çocuklu olmalarının sonucunda olsa gerek nüfusun %60'tan fazlası 30 yaş altında bulunuyor. Ülke bu şekilde genç bir nüfusa sahip olmasına karşın, yurt dışına fazla miktarda iş göçü veriyor. Başta

⁶ Yazımızın bu bölümündeki veriler büyük oranda *Kırgız Respublikasının Sodsialdik-Ekonomikalık Abalı*, Kırgız Respublikasının Uluttuk Ctatistikası komitesi, Bişkek, 20011 ve *T.C. Bişkek Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği*'nin aylık ve yıllık raporlarından alınmıştır.

Rusya olmak üzere ülke nüfusunun neredeyse %10'undan fazlası bu şekilde yurt dışında bulunuyor. Türkiye'de bile 120 bin civarındaki yabancı iş gücü sayısının içersinde %2,7 gibi hatırı sayılır bir Kırgız oranı bulunuyor. Türkiye'nin Avrupa gurbetçileri gibi bunlar ülke ekonomisine büyük katkı sağlıyorlar. Resmî verilere göre yurtdışında çalışan Kırgız vatandaşlarının ülkeye transfer ettikleri paraların toplamı 1,2 milyar doların üzerinde olduğu belirtiliyor.

Rusya'da 500 bini aşkın Kırgız vatandaşının işçi olarak bulunduğu tahmin ediliyor. İşçilerin bir kısmı kaçak olarak çalışıyor. Rusya'da geçtiğimiz günlerde Orta Asya'daki işçi gücünün kontrol altına alınması için, başta Tacikistan, Kırgızistan ve Özbekistan vatandaşları olmak üzere vize uygulamasının getirilmesi gündeme gelmişti. Bizzat Kırgızistan Başbakanı Almazbek Atambayev'in belirttiğine göre 2010 yılında 240 bin Kırgız vatandaşının Rusya vatandaşlığına geçtiği söyleniyor. Kırgız vatandaşlarının Rusya'da çalışmak için bu yola başvurduğu biliniyor. Yetkililer bu konuda Rusya, Kazakistan ve Belarus arasında oluşturulan Gümrük Birliği'ne üye olmanın tek çözüm yolu olduğu kanaatinde. Söz konusu ekonomik birliğe alınmaları durumunda Kırgız vatandaşlarının rahatlıkla Rusya'da çalışabilecekleri düşünülüyor.

Diğer önemli bir sorun da ülkede bozulan gelir dağılımı ve artan yoksullukla doğru orantılı olarak fuhuş sektörünün giderek büyümesidir. Bu durum toplumsal çözümlenmeyle beraber genel itibariyle Müslüman olan halkın yabancılara olan düşmanlığının ya da öfkesinin ardında yatan temel sebeplerden biridir. Özellikle Bişkek, Kazakistan'da kumarhanelerin kapatılmasından sonra gazinoların merkezi haline gelmiştir. Kırgızistan'ın Kazakistan'la olan sınır köylerinde bile bu tür gazinolar bulunmaktadır. Bu da işsizliğin ve yoksulluğun pençesindeki Kırgızistan'da yeni toplumsal huzursuzlukların kaynağı olmaktadır. Ayrıca her köşede hizmet veren Lombard adındaki tefeciler, zor durumdaki vatandaşları borçlandırarak varlıklarına el koymaktadırlar.

Kırgızistan'da işgücü sayısı 2,3 milyon civarındadır. Bunun %36,3'ü tarım, %46'sı hizmetler, %14'ü ise sanayi sektöründe çalışmaktadır. Ancak tarım sektöründeki istihdam oranı her geçen yıl azalmaktadır. Kişi başına düşen milli gelir ülkenin kırılğan siyasi ve ekonomik yapısına göre değişiklikler gösterse de 1000 doların altında seyretmektedir. Ülkenin dış borcu 2,5 milyar doları aşmıştır. Kırgızistan'da 2011 yılı için aylık enflasyon 2,7 olarak hesaplanmış olup yıllık enflasyonun %25'in üzerinde olacağı tahmin edilmektedir. En önemli üretim madencilik alanında olup özellik altın üretimi ülkenin en önemli gelir kaynağıdır. Bağımsızlık öncesi dönemde altın, kömür, uranyum ve antimon Kırgız Cumhuriyeti'nin madencilik sektörüne damgasını vurmuştur. Hali hazırda işletilen madenler Kumtor, Makmal, Solton-Sarı ve Kuran-Jayloo'dur. 1997 yılında Tanrı dağlarında Kumtor altın madeninin faaliyete geçmesiyle altın üretimi toplam sanayi üretiminin %40'ına ulaşmıştır.

Bir Kanada firması tarafından işletilen Kumtor Orta Asya'da yabancı yatırımcılar tarafından işletilen en büyük altın madenidir. Söz konusu maden işletmesinin Kırgızistan ihracatındaki payı %28'dir.

Kırgızistan'ın eski Sovyetler Birliği ülkeleri ile ticareti toplam ticaretinin %43,4'ünü teşkil etmektedir. Bunun %24'ünü tek başına Rusya oluşturuyor. Kırgızistan'ın Kazakistan ile ticareti de %11,2 ile önemli bir yer tutuyor. Kırgızistan'ın ticaretinde önemli bir yeri olan komşusu Özbekistan'ın payı ise %3,3. Kırgızistan'ın diğer ülkelerle olan ticareti, toplam ticaretinin %56,6'sını teşkil ediyor. Bunlar arasında en yüksek ticaret hacmi %14'lük oranlarla Çin ve İsviçre ile olurken bunu %6,9 oranla Birleşik Arap Emirlikleri izliyor. Türkiye'nin oranı ise %2,7 ile Almanya gibi önemli ülkelerin önünde yer alıyor.

Bişkek caddelerinde Çin hediyesi küçük otobüsler toplu taşımda kullanılıyor. Bunların dış yüzlerinde "Kıtay elinden Kırgız eline" müttefik olmanın hediyesi diye belirtiliyor. Çin, ülkede Rusya'dan hemen sonra ağırlığı hissedilen ikinci ülke durumundadır. Mamul mallar dışında Çin şirketleri yol, demiryolu, baraj gibi büyük projeleri de yürütüyorlar. Bişkek pazarlarında Çin mallarının görünür bir egemenliği var. Türkiye'nin tekstil ve elektrik ürünleri ile pazarlarda varlığı hissediliyor. Türkiye malları kalitesi ile haklı bir övünce sahip. Türkiye'nin Kırgızistan'la ticareti oransal olarak %3 civarında seyrediyor. Bu oran, Türkiye'nin buradaki görünür etkinliğine göre bir hayli aşağıda kalmaktadır. Kırgızistan'ın Rusya, Ukrayna, Belarus ve Kazakistan'la kurduğu gümrük birliğine girmesi durumunda bunun Türkiye'nin aleyhine olacağı söyleniyor. Zira Türk mallarının bu şekilde %30- 40 oranında daha fazla vergileneceği ifade ediliyor. Ancak şu an gözlemci statüsünde bulunan Kırgızistan'ın birliğe er geç üye olması kaçınılmaz görünüyor.

Bağımsızlıktan sonra Bişkek dışındaki Dordoy Pazarı, serbest bir ticaret bölgesi olarak ülke ticaretinin lokomotifi olarak on binlerce istihdam yaratmıştır. Ülkenin nakit ihtiyacını da karşılayan bu Pazarda binlerce konteynerde başta Çin, Rus, Hint, Avrupa ve Türk malları Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan gibi çevre ülkelerden gelen alıcılarla buluşmaktadır. Ancak devrim sonrasında ortaya çıkan istikrarsız ortama ilaveten Kazakistan'ın Rusya ve Belarusa ile girdiği gümrük birliğinin de etkisi ile bu Pazar giderek canlılığını yitirmektedir.

Kırgızistan için önemli bir geleceği olan turizm sektörü ise henüz emekleme aşamasındadır. Orta Asya bölgesinde turizm ihtiyacının giderilmesi bakımından Issık Gölü büyük potansiyel arz etmektedir. Özellikle kişi başına düşen milli gelir bakımında Kırgızistan'ın on katı gelir düzeyine sahip olan Kazakistan bu konuda önemli bir pazar durumundadır. Ancak yaz turizm sezonunun 2 ay ile sınırlı oluşu en büyük eksikliklerdir.

Türklerin görünür ağırlığı siyasi ilişkiler ve eğitim alanında yaptığı yatırımlarla belirginleşmektedir. Türkiye son devrimde Türkiye aleyhine döndürülmeye

çalışılan havaya rağmen Kırgızistan'la ilişkilerini kararlı bir şekilde iyileştirmiş Kırgızistan'ın zor zamanlarında art niyetsiz yaklaşımı ve karşılıksız yardımları ile Kırgızistan'ın istikrar ve refahına katkıda bulunmuştur. Ekim'de Issık Göl'de Türkiye Dışişleri Bakanı'nın öncülüğünde Oş olayları ile zedelene iç barışın yeniden sağlanması için yapılması gerekenlerin tartışıldığı "Etnisiteler Arası Diyalog: Uzlaşma ve Hoşgörü" konferansı düzenlenmiştir. İkincisinin Türkiye'nin ev sahipliğinde İstanbul'da yapılacağı söylenmektedir. Hükümet kurulduktan sonra Türkiye, 1-2 Şubat 2011 tarihinde başbakanlık düzeyinde resmi bir ziyaret gerçekleştirerek Kırgızistan'ın istikrarına verdiği önemi göstermiştir. Bu ziyarette eş zamanlı olarak Türkiye-Kırgızistan İş Forumu düzenlenmiştir. Yeni hükümetin başbakanı olan Almazbek Atambayev ise 26 Nisan 2011'de bir dizi ticari antlaşmaların imzalandığı iade-i ziyarette bulunmuştur.

Kırgızistan'da Türk Büyük Elçiliği'nin verilerine göre 6-7 bin civarında Türkiye vatandaşı yaşamaktadır. Türkiye'nin görünürdeki ağırlığı daha çok hizmet sektöründe ve küçük müteşebbis olarak buralara gelmiş bulunan esnaf statüsündeki kişilerden oluşuyor. Aslında bu tablo diğer Türk Cumhuriyetlerindeki gibi de pek farklı değil. Türkiye burada da emek yoğunluklu sektörlerde kendini gösteriyor. 3-5 bin dolar ile Türkiye'den buralara iş kurmak veya doğrudan işçi olarak gelmiş binlerce kişi aslında diğer Türk cumhuriyetlerinde olduğu gibi Kırgızistan'da Türkiye algısını olumsuz olarak yerleştiriyor. Bu binlerce küçük müteşebbisin toplamda ağırlığı belki bir Avrupalı veya Amerikalı iş adamının birinin yaptığı iş hacmi kadar bile değildir. Nitekim rakamlar bunu doğrulamaktadır. Bu emek yoğunluklu tablo, buralarda düşük gelir gurupları arasında oluşan yabancı düşmanlığında ilk hedefe Türkleri yerleştiriyor. Sıradan bir Kırgız ücretlisi, bir müddet çalışıp kendine daha iyi bir gelecek kurmak için düşündüğü sonraki aşamada bir Türk müteşebbisi görüyor. Tahmin edilebileceği gibi, kebabçıdan berbere kadar her kategorideki Türk çalışanlar Türk Cumhuriyetlerinde oluşan Türkiye karşıtlığının başlıca nedeni durumundadır. Türkiye'nin bu bölgelerle ilgili çok kapsamlı planlar yaprak, belki Exim Bank kredilerini devreye sokarak emek yoğunluklu bu tabloyu acilen değiştirmesi gerekli görülüyor.

Kırgızistan'da yatırım yapan Türk firmaları ağırlıklı olarak küçük ve orta ölçekli işletmeler olup genellikle otel, ekmek fırını, deri fabrikaları, taahhüt işleri ve telekomünikasyon alanlarında faaliyet göstermektedir. Türk firmalarının ülkede üstlendikleri en önemli projeler arasında Coca-Cola fabrikası ve dağıtım şirketlerinin kuruluşu; Bişkek-Oş karayolu ıslah projesi; Narın ve Talas şehirlerinde 3.500 abonelik sayısal santrallerin kurulması; TV montaj ve üretimi başlanması; deri ve kürk işleme; yağ üretim tesisleri başta gelmektedir.

Kırgızistan'ın Türkiye'den ithal ettiği başlıca ürünler makine, telekomünikasyon ürünleri, hazır gıdalar, motorlu taşıtlar, tekstil ve giyim eşyalarıdır. Türkiye'ye ihraç ettiği kalemler arasında ise deri, kürk mamulleri, dokumacılık hammaddeleri, hurda bakır, canlı hayvan ve hayvansal ürünler yer almaktadır.

Türkiye'nin Kırgızistan'daki etkinliğinin en yoğun görüldüğü alan eğitim olarak karşımıza çıkıyor. Bu konuda en dikkat çeken yatırımı Türkiye- Kırgızistan Manas Üniversitesi oluşturuyor. Bışkek'te 1995 yılında kurulan üniversite sekiz fakülte, meslek yüksekokulu ve araştırma merkezleri ile Türkiye'nin en büyük eğitim yatırımı olarak dikkati çekmektedir. Ayrıca Türk Dünyası Kırgız-Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atatürk Ala-Too, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, olmak üzere dört Türk üniversitesi, Türkiye'den işadamlarının desteklediği Araşan İlahiyat Fakültesi, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı Anadolu Kız Meslek Lisesi, Anadolu Lisesi yanında Sebat Eğitim Kurumlarına ait 14 lise eğitim vermektedirler.

Okuma yazma oranının %98,3 olduğu ülkede 237 bine yakın üniversite öğrencisi bulunmaktadır. Kırgızcanın eskiye oranla halk arasında daha yaygın konuşulduğu gözlemlenmektedir. Ancak resmi ve bilimsel ortamlar için bunu söylemek güçtür. Kırgızistan'da yükseköğrenimde Rusça ağırlığını korumaktadır. Son zamanlarda İngilizceye olan rağbet kendini hissettirmektedir. Kırgızca eğitim yapan yüksek eğitim kurumlarının ki buna Manas Üniversitesi de dâhildir, beklenenden daha az ilgi görmesi düşündürmesi gereken bir durumdur.

Kırgızistan'ı nasıl bir geleceğin beklediği sorusu, büyük oranda çevre ülkelerle olan ilişkilere göre şekillenecek olmakla birlikte Kırgızistan'ın kendi yaşama kararlılığı ile de ilgilidir. Amerika'nın Afganistan'dan çekilmesinden sonra daha çok Çin ve Rusya arasındaki rekabete konu olabilecek bir tablo bizleri bekliyor. Batı'nın artan Çin nüfuzuna karşı Rusya'nın eski Sovyet sahasında etkinlik kurmasına rıza göstermesi mümkün olabilecektir. Küçük bir ülke olarak Kırgızistan'ın bağımsızlığının büyük güçler dengesinde varlığını sürdürmesi aynı kültür ve uygarlık değerlerine sahip olduğu bölgesindeki diğer parçalarla olan yakınlaşması ile doğru orantılı olacaktır. Bu parçalardan en önceliklisi Kazakistan görünmektedir. Kazakistan'la olan yoğun iktisadi, ticari ve siyasi ilişkiler aynı gümrük birliğine dâhil olduktan sonra daha da artacaktır. Ayrıca Özbekistan'la ilişkilerin hızla normalleşip, etnik gerilimin sona erdirilmesi de bu bağlamda büyük önem taşımaktadır. Kırgızistan'ın Taşkent'e atadığı büyükelçisi Prof.Dr. Enverbek Mokeev Türk dünyası sorunlarına vakıf donanımlı bir bilim adamı olarak bu yünde umut vermektedir. Özbekistan ve Tacikistan'la olan sınır ihtilaflarının her kesimin kabul edebileceği çözüme kavuşması da öncelikli sorunlar arasındadır. Ülkede yoksullukla, işsizlikle, yolsuzlukla, hukuksuzlukla verilecek mücadelenin başarısı da Kırgızistan'ın geleceği için hayati öneme sahiptir. Bunun için de adaletli, halkın sorunlarına duyarlı ve istikrarlı bir yönetimin kurulması gerekmektedir.

Kaynakça

- Barthold, W. (2006). *Türk- Moğol Ulusları Tarihi* (H. Eren, Çev.). Ankara: TTK Yay.
- Barthold, V. V. (2010). *Orta Asya Tarih ve Uygarlık* (A. Batur, Çev.). İstanbul: Selenge Yay.
- Bendrikov, K. Y. (1960). *Oçerki po İstorii Narodnogo Obrazovaniya v Turkestanskom Kraye (1865-1924)*. Moskova.
- Çorotegin, T. ve Moldokasimov, K. (2000). *Kırgızdardın Cana Kırgızstandın Kıskaçça Tarihi*. Bişkek.
- Djamgerçinov, B. D. (1981). *İstoriya Kirgizskoy SSR*. Frunze, Mektep Yay.
- Djunushaliyev, D. (2002). Kırgızistan'da 1916 İsyanı (Alesker Aleskerov, Çev.). *Türkler*, Cilt 8 içinde (ss. 627-630). Ankara.
- Golden, Peter B. (2002). *Türk Halkları Tarihine Giriş* (O. Karatay, Çev.). Ankara: Karam Yay.
- Grousset, R. (1980). *Bozkır İmparatorluğu* (M. R. Uzmen, Çev.). İstanbul: Ötüken Yay.
- Güzel, M. Yaşar. Kırgızistan: Devrimin Sebepleri ve Muhtemel Sonuçlar. <http://www.turksam.org>.
- İstoriya Kirgizskoy SSR. (1986). Tom II. Frunze.
- İstoriya Kirgizskoy SSR. (1986). Tom III. Frunze.
- İstoriya Kirgizskoy CCR. (1990). Tom IV. Frunze.
- Kırgız Respublikasının Sodsialdik- Ekonomikalık Abalı, Kırgız Respublikasının Uluttuk Ctatistikası Komiteti. (2011). Bişkek. (www.stat.kg/rus/common.files/obzor9k.pdf).
- Konuralp, E. Devrimin İçinden. Yayınlanmamış 15 sayfalık metin.
- Oçerk, İ. (1953). Kirgizskaya Sovetskaya Sotsialistiçeskaya Respublika. *Bolşaya Sovetskaya Entsiklopediya*, Tom 23, Vtoroe İzdanie, Moskva.
- Oraltay, H. (1973). *Alaş Türkistan Türklerinin Milli İstiklal Parolası*. İstanbul.
- Roux, J.-P. (2001). Orta Asya Tarih ve Uygarlık (L. Arslan, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yay, 206.
- Tabaldiev, K. Ş. (2011). *Drevnie Pamyatniki Tyan-Şanya*. Universitet Tsentraln'oy Azii, Bişkek.
- T.C. Bişkek Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği'nin aylık ve yıllık raporları. (<http://www.musavirlikler.gov.tr>).
- Togan, Z. V. (1981). *Bugünkü Türkili Türkistan Yakın Tarihi*. İstanbul.
- Türkoğlu, İ. (2010, Mayıs). Kırgızistan'daki Halk Ayaklanması. *Türk Yurdu*, 30, 273, 25-29.

